

בְּרַכַּה לְמֹשֶׁה

דברים על היחיד מול העם, תורתו ואלוהיו על-פי "על סוסו בשבת".
דור שחר

טוב לברך חבר טוב בשעת שמחה.

דברי הברכה הקצרים לא אוכל, כמובן, גם לא אנסה להקיף את מכלול יצירתך. אומר רק זאת שאתה, משה זכית למה שמעטים בלבד זוכים בכל ספרות שהיא או בכל דור של סופרים באיזו שהיא לשון – זכית להיות לפה ולסמל לדור שלם, ולא סתם דור, אלא דור שחי ונתן את חייו ופרץ במוידי את השער לעצמאות של עמו – עם ישראל בארצו – ארץ ישראל. אותו דור שמכונה כיום בשם "דור-בארץ" – וגם השם הזה, כמדומני, בזכותך אתה נוצר – אתה הוא שנתת את השם "דור בארץ" לאנתולוגיה של סופרי דור תש"ח.

אלא שככל מי שבולט למרחוק, ככל אחד מן המגלמים את הלך-רוחו ועולם מחשבו של דור, היה גם משה שמיר החשוף ביותר נפל בגורלו לקבל את החבטה שניטחה עליו במלוא עוצמתה ואכזריותה – חבטת הגל החוזר של דור אחר. הוא עמד גם בה. היא לא ריפתה את ידיו, ואני מקווה – גם יש לי סימוכים לכך – שעוד מזומנים לנו ספרים שיוסיפו נדבכים חשובים למכלול יצירתו.

ומכל המכלול השופע אצטמצם אני בנקודה אחת – זו שעניינה אותי אישית ביצירתו. אני אגיד משהו על עמדתו שלי, ואחר-כך אנסה לבחון את עמדתו של משה שמיר לגביה. כוונתי לסיפור קצר שמשוה שמיר כתבו בהיותו עדיין נער צעיר – הסיפור "על סוסו בשבת". זה הוא סיפור היסטורי, ובכל זאת נדמה לי שסיפור היסטורי זה חושף בו – במשה האיש – נקודות אישיות רבות שלא נחשפו ביצירות שאינן משתייכות על הסוג-ההיסטורי, ביצירות הקרירות "ריאליסטיות", בנות ההווה שמתארות את ההווה.

הסיפור מתייחס לאלישע בן אבייה. כולנו מכירים את פרשת אלישע בן אבייה. אני אציג בכמה מילים איך הצייר בעיניי כאדם טוב-לב, בעל-רחמים, אוהב אדם ואוהב בעלי-חיים ומצטער בצערם. עם זאת התייחס ברצינות לכל מה שלמד בתורה: הוא ראה בתורה תורת-אמת ותורת-חיים, – תורת חיי אמת וצדק ורחמים, – ודווקא מכיוון שהיה כפי שהיה מטבע-בריותו, דווקא מכיוון שהתייחס ברצינות עמוקה כל-כך לתורה – על כן כפר בה ופנה לה עורף וחיפש תורה אחרת, – מה שנקרא "יצא לתרבות רעה". הוא יצא אל החיים הסתכל על סביבותיו וראה בעיניו שהעולם הזה וכל המתרחש בו לא נוצר על ידי אל רחום וחנון, ארץ-אפים ורב-חסד שרחמיו על כל מעשיו – אלא להיפך – נוצר על ידי אל אכזר, אל רע, ושמי שמנסה לקיים ברצינות את תורת החסד והרחמים לא בא על שכרו, כמובטח לו בחיים ארוכים וטובים, אלא להיפך – נענש במוות קשה ואכזר.

אנחנו מכירים את הסיפור של כפירתו. הוא, שעיקר תורתו היה המעשה-הטוב (אלישע בן אבייה אומר: אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה – למה הוא דומה? – לאדם שבונה אבנים תחילה, ואחר-כך לבנים. אפילו באים מים הרבה ועומדין בצידן – אין מחים אותן ממקומן. ואדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה – למה הוא דומה? – לאדם שבונה לבנים תחילה ואחר-כך אבנים. אפילו באים מים קימעא, מייד הופכין אותן. וכן – הוא היה אומר: אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה – למה הוא דומה? – לסיד שטוח על גבי אבנים. אפילו יורדין עליו כמה גשמים, אין מוזות אותו ממקומו, אדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה – דומה לסיד שניטוח על גבי לבנים, אפילו יורדין עליו גשמים

קימעה, מייד נימוק והולך לו) – הוא שהאמין בכל ליבו ובכל נפשו ובכל מאוהו בתורת-הטוב – "ובחרת בטוב" – יצא אל עולמו של הקב"ה, ומה ראו עיניו? – " ומה ראה אחר שיצא לתרבות רעה? אמרו: – פעם אחת היה יושב ושונה בבקעת-גינסור וראה אדם אחד שעלה לראש הדקל ונטל האם על הבנים וירד בשלום. ובמוצאי-שבת ראה אדם אחד שעלה לראש הדקל ונטל הבנים ושילח את האם, וירד – והכישו נחש ומת. אמר: נאמר, "שלח תשלח את האם, ואת הבנים תקח-לך למען ייטב לך והארכת ימים" – היכן טובו של זה, והיכן אריכות ימיו של זה? . . . ויש אומרים: ראה לשונו של חוצפית המתורגמן נגרת בפי חזיר. אמר: פה שהפיק מרגליות ילחך עפר? – יצא וחטא . . ."

ומעניין שסיפור הכפירה מתייחס – לציפור! מצוות-התורה לגבי שילוח האם היא אחת המצוות הבודדות המנסות, איכשהו, לגלות רחמים גם ליצורים אחרים, ולא רק לאדם. ההתייחסות היא לאלוהים בורא-עולם ומלאו, אותו אלוהים אשר רחמיו, כביכול, הם "על כל מעשיו". ובכן – אם במציאות נוכחים אנו לדעת שהיהודי שגם הפר את מצוות-התורה וגם התאכזר אל הציפור לא נענש, אלא להיפך – זכה בשכר טוב, ואילו היהודי האחר שגם קיים את המצווה וגם ריחם על הציפור – נענש במוות אכזרי של נכישת-נחש – משמע שהתורה שאותה אני למדתי ובה אני האמנתי, ואותה אני עצמי לימדתי – תורת שקר היא, ואלוהים שברא את עולמנו זה – אכזר הוא ולא טוב.

וכאן המקום להערה כללית לגבי התייחסותו של סופר לשאלת קיומו או היעדרו של אלוהים בורא עולם. מאחר שעוסקים אנו בספרות כדאי, אולי, בהזדמנות חגיגית זו, להיתפש לדברים מבחינה מהותית קצת-יותר – דברים שבדרך כלל אין מתייחסים אליהם, אך בספרות העברית מותר לדבר על כך – ואפילו בשעת חגיגה.

אני חושב שכל סופר באשר הוא סופר – כלומר באשר הוא אדם בעל דמיון יוצר, שאצלו מתרחש ראשית כל משהו בדמיונו, ואותה התרחשות יוצאת אחר-כך מן הכוח אל הפועל ונעשית ליצירה – ומבחינה זו דומה סופר לסנדלר או לנגר או לבנאי שרואה בתחילה צורת-בית בדמיונו, ואחר כך הוא בונה בית במציאות בהתאם לתמונה שהייתה-קיימת תחילה אך ורק בדמיונו – בין אם הוא חושב על כך ובין אם אינו חושב על כך, בין אם דעתו כזאת היא או אחרת, – מתייחס אל הבריאה, אל היקום – כמשהו שמשקף את הבורא. אני חושב שכל אדם בעל דמיון מרגיש כך: לכל נברא – יש בורא. מה טיבו של אותו בורא? – טיבו של כל בורא מתגלה בבריאה שלו, וטיבו של בורא העולם משתקף בעולם בו חיים אנו ובחיי כל בעל-חיים. כל עולם החי משקף את מוחו ואת רצונו של הבורא – הוא נוצר כפי שנוצר מפני שכן יצא רצון מלפני הבורא. הוא משקף את רצונו ואת דמיונו ואת מהותו בכלל של היוצר אותו. יוצא אלישע בן אבייה ורואה שהעולם הזה לא נברא במוחו של משהו או מישהו טוב. זוהי בריאה שהיא פרי דמיונו של השטן, כי רק במוחו של רשע, של שטן יכול להיווצר הרצון לברוא מין עולם נורא אשר כזה שבו כל בעל-חיים משמש מזון לבעל חיים אחר, שבו כל מערכת-הקיום היא מערכת של כלי-משחית שנועדו לרצוח ולבלוע ולאכול זה את זה – החל בקורי-העכביש וכלה במלתעות-הארי. האם אפשר בכלל להעלות על הדעת שאלוהים טוב, אל-רחום וחנון, ארך-אפים ורבי-חסד, היה רוצה לבנות מין עולם אשר שבו אין קיום למין בעל-חיים אחד אלא אם כן הוא רוצה ואוכל בעל-חיים אחר? כך ביקום כזה, ואשר לקיומו של עם-שומרי-אמונים לתורתו – צא וראה מה עלה בגורלו של חוצפית המתורגמן שלשונו נגרת בפי חזיר ומלחכת עפר! –

ואלישע בן אבויה, שלגביו הייתה התורה תורת אמת ותורת חיים ותורת מעשים טובים הסיק את המסקנה הישרה וההגיונית כל-כך שעולם זה – שבו יצור חי ומרגיש אין לו קיום אם לא ירצח ויאכל יצור חי ומרגיש אחר – נברא במוחו של השטן – השטן הוא האלוהים בורא שמיים וארץ וכל חי למינהו. מבחינה זו עומד אלישע בן אבויה – לדעתי – במדרגה גבוהה יותר מזו של איוב. איוב נוכח לדעת ש "ארץ ניתנה ביד רשע" רק אחרי שפגעה הרעה בו עצמו ובבני-ביתו. אחרי שהוא חזה מבשרו את טיבו של אותו רשע, ואילו אלישע בן אבויה לא חיכה עד שתנחת עליו המכה – הוא עמד על מהות הדברים מתוך הסתכלות במה שקרה לציפור ובמה שקרה למו שניסה לקיים את התורה ככתבה וכלשונה.

כך ראיתי אני את אלישע בן אבויה, ועניין אותי האדם המתייחס ברצינות לתורה והמסיק את המסקנות – כי לאו כל אדם הוא בעל אומץ לב להסיק את המסקנות מן האמת המתגלית לו: האמת היא דבר אחד, והחיים דבר אחר – ועושים את אשר נוח לעשות, גם עוצמים עין, ומתפשרים.

הדנה בסיפורו של משה שמיר – "על סוסו בשבת" – מופיע אלישע בן אבויה אחרי המשבר: כל הלבטים הנזכרים לעיל כבר נחלת העבר הם, הוא כבר חצה את התהום ונמצא מעבר לה. הוא כבר "אחר". עכשיו ניצב הוא בפני מציאות-חיוו החדשים, ומציאות חיוו של הכופר היא נקדת-המפגש בין הפרט והכלל.

האיש אלישע בן אבויה מתייצב מול החברה שהוא נטש והסיפור כולו מקבל את הצביון החברתי: אדם מול חברה, יחיד מול רבים, יוצא-דופן כנגד הרגילים ומקובלים, המורד נוכח השמרנים ובכלל – ביצירתו של משה שמיר חזק מאוד היסוד של האדם נוכח החברה. על סוסו בשבת רוכב ובא אלישע בן אבויה אל החברה שאותה נטש, והסיפור כולו סובב על ציר הפגישה עם אותה חברה בכלל, ועם תלמידו הנאמן, רבי מאיר – בפרט. – רבי מאיר האוהב הנאמן (וזה דבר נדיר כל-כך!) שנשאר נאמן לו עד הסוף, עד המוות. הפגישה הופכת למבחן של כוח שבו נחרץ מראש גורלו של היחיד הפורש מן הציבור לכליון, אבל לא בהיבט זה של הסיפור ביקשתי לעסוק – היבט שמצריך דיון שלם בפני עצמו – אלא במסקנות המהותיות לגבי אלוהים ותורתו ועמו שמסיק אלישע בן אבויה של משה שמיר: כזאת וכזאת ראה העם כולו, כזאת וכזאת אירע לכולם – ובכל זאת הם ממשיכים בשלהם: "לא לו – לא לזהים – הם צריכים, אלא לתורתו. לא לתורתו הם צריכים, אלא לאמונה הם צריכים אלא לטלית גדולה זו, רואה ואינה נראית, שהם מתעטפים בה וקורין לה מעשים טובים וקורין לה רבנות וקורין לה יראת-שמיים וקורין לה שנאת עכו"ם וקורין לה אהבת-הבריות וקורין לה דינים וקורין לה שררתם של תלמידי חכמים – והיא העושה אותם לעם".

וכאן ניצבים אנו בפני התופעה המעניינת מאוד של המסקנה של משה שמיר כפי שאני הבינתי אותה: גם אם החברה כולה תגיע למסקנות (– במידה שחברה מסוגלת לכך –) דומות לשל היחיד "האחר", ותגיע אליהן בצורה זו או אחרת, לא ישנה הדבר במאומה לגבי הצורך היסודי של אותה חברה ב "טלית" – כפי שקורא לה משה שמיר – בכיסויי-משותף, באותו מכה-משותף שיכול להיקרא בשמות משמות שונים, – תורה, אידיאולוגיה, דגל, מיתוס, דת או כל שם אחר שהוא. כל בני אותה קבוצה ימשיכו להתעטף באותה טלית גם כשהם עצמם כבר לא יראו אותה, גם לא ירגישו בקיומה, כי היא עושה אותם לעם. המיתוס ימשיך לאחד אותם גם אחרי שיראו את השקר שבו.

והשאלה הגדולה היא איך אדם שמגיע למסקנה זו יהיה שלם עם עצמו ושלם עם החברה שעליה מוסיף הוא גם אחרי שהפליט עצמו מתוכה? איך יראה אמינות אשר כאלה – וחי? זוהי בדרך-כלל השאלה הניצבת בפני המשורר והסופר. ישנה אמת-הציבור, אמת – הכלל, וישנה האמת של היחיד בתוך הכלל הזה. ואומר משה – ובצדק – שיש משמעות ותהודה ליחיד כל עוד הוא חלק מן הציבור, "עד שאתה מפנים לגדר הציבור – הציבור לך הוא, ועשוי אתה להיות הור-ההר, תל שכל הפיות פונים אליו, עמוד הימיני, אולם מרגע שאתה פורש אין הציבור ניזק אלא בחינת מקרה טוב שהפך מקרה רע, ברגע כמימרא של חולשת-הדעת, רגע המפנה מקומו לטובים ממנו, לעיקר". – ברגע שניתקת עצמך מהציבור – אתה אפס, אתה לא כלום – אתה חזל מהתקיים, ותהיה תורתך גדולה כאשר תהיה – ונשאלת השאלה איך יעשה אדם וחי בתוך החברה כשבליבו מתרוצצים הדברים האלה? שאלה זו, בצורות שונות, מופיעה בכתביו של משה שמיר, – בדרך כלל בצורה של מבחני-כוח בתוך החברה, והשאלה היא בעלת גוון של חשיבות מיוחדת מפני שמה שמיר שייך לדור בעל תחושת אחריות עצומה, והוא עצמו חי יחיד בעל תחושת אחריות לגבי החברה שלו, ורוצה הוא בקיומה ובטובתה של אותה חברה שכתוכה הוא חי – גם כשיש בליבו אמינות אחרות.

יש במשה שמיר הרגשת-אחריות לגבי הציבור – והרי זה דבר חשוב מאוד בספרות ובאמנות, וביחוד בזמן הזה, ובנוסף על כך יש בו עוד תכונה אחת בעלת חשיבות מיוחדת במינה, וזו תכונה שהייתי מכנה אותה בשם "שפיות-הדעת", "שכל-הישר", מה שהאנגלים קוראים Common sense – אותו קומון-סנס שבוטל כל-כך בהיעדרו בשכבות אחרות של יצירות אומנותיות בנות-זמננו בעולם כולו.

ובמסגרת אותה תחושה של אחריות, ובעיניים פקוחות ומתוך שפיות-הדעת מתלכטים אצלו היחידים בתוך החברה – והחברה הזאת יכולה להיות חברת הקיבוץ-והיחיד הפורש ועוז את הקיבוץ, והיחיד יכול לעמוד מן הצד אל מול המדורה של החברים שלו, והיחיד יכול להיות מלך בשר ודם.

זו הייתה הנקודה שעניינה אותי במיוחד ושאליה ביקשתי להתייחס מפני שאני גדלתי בלדותי בקרב חברה שונה כל-כך מחברתו של משה שמיר. הוא גדל בחברה שהגשימה את הציפיות הסוציאליסטיות בנוסח "השומר-הצעיר" וקיבוציו, ואילו אני גרתי בימי ילדותי בשכונת "מאה שערים" בקרב אנשי נטורי-קרתא שומרי-המצוות האנטי-ציוניים, שראו בתנועה הציונית – וביחוד באנשי "השומר-הצעיר" את האויב הגדול ביותר של היהדות – ואילו היו הימים שבהם היטלר היה המנצח הגדול שהשתלט על רובה של אירופה והשמיד את יהודיה, וצבאותיו כבר איימו לפלוש לארץ: כיום יש נטייה ברורה לטשטש ולמחוק את האמת הנוראה הזאת שבעצם הימים בהם השתלט היטלר וכל גורויו כדי להרוג ולהשמיד את היהודים, היו נציגי הממסד היהודי המסורתי, מנהיגי היהדות הרבנית ודובריה נלחמים נגד הציפיות ונגד הקמתה של מדינת-ישראל, גם היו רבנים ורביים שמנעו את בני קהילתם ואת חסידיהם מלעלות ארצה בשעה שעוד ניתן היה להם להציל את נפשם, מפני שלדעתם הייתה הציפיות אויב גדול יותר ליהדות המסורתית וסכנה גדולה יותר מן הצבאות הנאציים הקרבים וכו'.

מה שהרדים אותי בעצם אותם הימים היה הפתרון של משה שמיר שהיה במהותו כל-כך יהודי. אין הוא מתייחס כלל אל טיבו של עולמו של הקדוש-ברוך הוא, וגם לא אל מהותו של אותו אלוהים, ואפילו האמונה היא בלתי-רלוואנטית ליהדות הרבנית המסורתית. דבר

אחד – והוא בלבד – קובע ביהדות: קיום המצוות, כלומר – אין כאן אלא התייחסות חברתית, והתנהגותו של כל אחד ואחד מבני אותה חברה היא שקובעת את יהדותו. הפתרון הוא אורח-החיים של החברה שאנחנו מכנים אותה בשם "העם היהודי" ואיך אותה חברה הסתדרה עם בעיותיה ועם המורדים בדרכים המקובלות עליה.

אני מקווה, ידידי משה, שבעשרת הספרים הבאים תמשיך להשפיע עלינו מ טובך, וראה ברכה בכל מעשיך ובפרס שזכית בו – ואשר לו ראוי אתה, אם לא למעלה מזה – והרבה למעלה מזה! . . .